

Klasik Türk Şiirinde Aşk, Eğitim ve Değişimin Mekânı Olarak Tekke

Tekkes as a Place of Love, Education, and Change in Classic Turkish Poetry

Yücel ÜNLÜ AYDIN¹

¹Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: Y.Ü.A. 0000-0003-1465-4614

ÖZ

Klasik Türk Şiiri, İslami kültürü nazari ve estetik esaslarıyla yansıtır. Tekke, Osmanlı Devleti'nde İslam medeniyetinin temel kurumlarından olan cami ve medreselerle birlikte sosyal yaşamın merkezinde önemli bir mekândır. Osmanlı döneminde tekke adı yaygın kullanılmakla birlikte aynı tarikata bağlı kişilerin bir araya geldiği mimari kuruluşlar için çeşitli adlandırmalar bulunmaktadır. Bunlar zaviye, hankah, asitane, savma'a ve hane sözcükleridir. Bu adlandırmalar tekkelerin mimari yapısı ve işlevleriyle ilişkilidir. Tekkelerin ilim tahsiliyle birlikte sosyal yardımlaşma, spor, ahilik teşkilatı, güzel sanatlar ve fetih politikası imkânlarını zenginleştirdiği bilinmektedir. Tekkelerde değişim sürecini başlatan olaylar 1812'de tekke vakıflarının Evkaf-ı Hümayun'a bağlanması, 1826'da Yeniçerilerle birlikte Bektaşilik tarikatının yasaklanması, 1866'da Meclis-i Meşayih'in kurulmasıdır. Bildirimizde tekke ve tekke yerine kullanılan diğer adlandırmaların (zaviye, hankah, asitane, savma'a, hane) soyut ve somut anlamları, başta tekiye-yi aşk olmak üzere benzetme ve diğer söz sanatlarında kullanımları, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de verdiği bilgiler ve Kara'nın (1980) yaptığı sınıflandırma esas alınarak tekkelerin işlevleri, şiir mecmuaları ve divanlardan seçilen beyit örnekleriyle izah edilecektir. 18. yy.'dan itibaren Osmanlı'da her alanda etkisi hissedilen değişimin Klasik Türk şiirinde tekke kavramına ve işlevlerine yansısı şiir örnekleriyle açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tekke, Dergâh, Hankâh, İslâm, Divan

ABSTRACT

Classical Turkish poetry reflects Islamic culture through its theoretical and aesthetic principles. Tekkes [Sufi lodges] have an important central place in social life through the mosques and madrasas that were fundamental institutions of Islamic civilization in the Ottoman Empire. Although tekke as a word was widely used in Ottoman period, various other names exist for architectural structures where people belonging to same sect come together, such as lodge, ribat, khanqah, asitane [threshold], and place. These nomenclatures are related to the tekkes' architectural structure and functions. Tekkes are known to enrich the possibilities for social assistance, sports,

Başvuru/Submitted: 23.05.2021 **Kabul/Accepted:** 25.08.2022

Sorumlu yazar/Corresponding author: Yücel ÜNLÜ AYDIN (Dr. Öğretim Görevlisi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: yunlu@metu.edu.tr

Atıf/Citation: Ünlü Aydın, Y. (2022). Klasik Türk şiirinde aşk, eğitim ve değişimin mekânı olarak tekke. Korkmaz, F. (Ed.), 9. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 1113-1132). <https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.074>

ahi-organization, fine arts, and conquest policy, as well as scientific education. The events that initiated change regarding tekkes started with the tekkes affiliated with Evkaf-ı Hümayun in 1812, the banning of the Bektashi Sect and Janissaries in 1826, and the establishment of the Meclis-i Meşayih in 1866. The intangible and concrete meanings of the other nomenclatures (lodge, ribat, khanqah, asitane, place) used instead of tekke can be explained with examples of couplets selected from poetry magazines and divans, with their metaphorical use, and also other rhetoric uses, especially love of the tekke, and these are based on the information provided by Evliya Çelebi in his *Seyahatname* and in the classification made by Kara (1980) with regard to tekke functions. Using some examples of poetry, his article will explain the reflection of the change regarding the concept and functions in Classical Turkish poetry of tekkes, which had been felt in every field in the Ottoman Empire since the 18th century.

Keywords: Tekke, Dervish, Khanqah, Islamic, Divan

Giriş

Tekke, tarikat mensuplarının toplanarak zikir ve ibadet ettikleri, eğitim aldıkları yerdir. Tekkeler, farklı dönemlerde işlevlerine bağlı olarak çeşitli adlandırmalarla anılmıştır. “Zâviye, hankâh, dergâh, ribât, âsitâne, buk‘a, imaret, düveyre, savmaa, mihrap, tevhidhâne, harâbat” bu adlandırmalardan belli başlıcalarıdır. Mescid ve medrese kelimeleri de bu anlamda kullanılmıştır. Osmanlı’da tekke adlandırması daha yaygındır. Mevlevîhâneler gibi tarikat mensubiyetini ifade eden tekkeler de bulunmaktadır. Osmanlı’da tekkeler ibadet ve eğitimle birlikte ticarete katkıda bulunan, barınma ve yardımlaşma olanaklarını genişleten kurumlardır. *Osmanlı Türkçesi metinlerinde tekke şeklinde yazılıp günümüzde tekke olarak kullanılan kelimenin kökeni hakkında kesin bilgi yoktur. Yapısı “oturmak, yaslanmak” anlamında ve kee kökünden geldiğini düşündürmekte, ayrıca Arapça’da “asâ, dayanak” mânasında tükee kelimesi bulunmaktaysa da klasik Arapça sözlüklerde tekke kelimesine yer verilmemesi Arapça olduğuna dair görüşü zayıflatmaktadır.* (Kara, 2011, s.370)

İlk tekkelerin nerede ve ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamakla beraber İslam kültürü ve medeniyetinin gelişmesinde, sosyal tabana yayılmasında, fetihlerin yapılması ve fethedilen topraklarda kalıcı olmasında önemli ölçüde katkısı olan tekke ve zaviyelerin anlatımı, seyahatnamede hatırı sayılı bir yer tutmaktadır. *Tekke ve zaviyelerin kuruluşu, kurucuları, nasıl faaliyet gösterdikleri, personel ve mensup sayıları, sosyal hayata katkıları, gelirleri ve giderleri, sultanlarla bağlantıları gibi pek çok konuda yaptığı tespitleri kaleme almıştır. Seyahatnamede anlatılan tekke ve zaviyelerin çoğunluğu İstanbul, Mısır, Bursa ve Rumeli topraklarında bulunmaktadır.* (Ülkü, 2020, s.3242).

Evliya Çelebi Seyahatname’de (Evliya Çelebi, 1999, s.204) tekkeleri mimari özellikleri, buldukları yerin coğrafi konumu, ritüelleri ile ayrıntılı olarak nakleder. Dağ eteğindeki evlerin tekke evkafı vazifesiyle tekkenin tamiri, yiyecek ve içeceğine memur olduğunu ifade eder. Geniş tekke bahçelerinde mutfaklar, mescitler, akarsular, köşkler bulunduğunu, başı ayağı çıplak dervişlerin gece gündüz buralarda ibadet ettiğini anlatır. Evliya Çelebi, Anadolu’daki tekkelerden övgüyle söz eder. Tekkelerin övgüsünde kelimelerin yetersiz kalacağını, çeşit çeşit oda ve sofalarıyla, kiler, mutfak ve misafirhaneleriyle eşsiz güzellikte olduğunu belirtir. Şeyhleri, gurbete düşenleri seven dünyayı terk etmiş hünerli, nefes sahibi, sadık, tarikat önderi, araştırmacı-âlim, sofrası sahibi kimseler olarak tasvir eder.

Klasik Türk Şiirinde Tekke

Tekke sözcüğü ile kurulan tamlamalar

Tekke sözcüğü, Klasik Türk Şiirinde soyut ve somut anlamlı sözcüklerle kurulan benzetmelerde kullanılmıştır.

Aşk sözcüğü ile kurulan tamlamalar

Varlık âleminin kaynağında bulunan bir kavram olarak aşk, sanatın diğer dallarında ve şiirde geçmişten günümüze kullanılmıştır. Klasik Türk Şiirinde kaynağını Allah’ın mutlak güzelliğinden alan sevgili telakkisi mükemmeliyeti ifade eder. Bu nedenle aşk, İslâmî referanslarla

özdeşleşir. İslâmî kültürün gelişmesini sağlayan diğer mekânlarla birlikte tekke şiirde aşkı ifade eden bir araçtır.

Tekkelerde dileğin gerçekleşmesi için adak kurbanı kesilmesi, kan akıtılması âşık rolüyle bağdaştırılır. Âşık kanını her dem sevgilinin kûyunda dökse şaşılmaz. Aşk tekkesidir ona kurban eksik olmaz:

Tan degül kûyında her dem dökse âşık kanını
Tekyegâh-ı aşkdur eksük degül kurbân ana Muhyî, Gazel 39/5

İlk tekkeler basit bir oda ve küçük bir mekândan ibaretti. Zamanla değişik mimari özellikler kazanan ve çok farklı birimleri içine alan tekke yapıları ortaya çıkmıştır (Kara, 2011, s.371). Tekke mimarisinde ihtiyaçla birlikte sonradan değişiklikler yapılması mümkündür. Muhibbî tekke mimarisinin bu özelliklerini şiire yansıtır. Aşkın üstünlüğünü ifade etmek için tekkeyi kullanır. Aşk tekkesini gerçi Ferhad u Kays ezelden yaptı. Alçak yapısını görüp ben dahi yükseltdim:

Gerçi yapıdı tekye-i aşkı ezel Ferhâd u Kays
Pest bünyâdın görüp ben dahi bâlâ eyledüm Muhibbî, Gazel 2298/5

Çerağ, *Bektaşî kültüründe çevresini aydınlatırken yanarak eriyen nefsin aydınlığı temsil eder* (Gürkan, 2011, s. 417). Ben onda dem dem bu yüreğim yağını yakmasam aşk tekkesinin mumu alevlenmezdi:

Tekye-i ışkun çerâğı şu'lelenmezdi eger
Yakmasam dem dem ben anda bu yüregüm yağını Muhibbî, Gazel 3360/3

Esrar Dede, aşk tekkesinde küfr ve imanı sevgilinin aşk ve güzelliğiyle bağdaştırır. *Küfr; tasavvufta kesretin vahdette gizlenmesini ifade eder* (Uludağ, 1991, s.300). Aşk tekkende abdal olmuşum o sebeple benim için küfr ve iman aşk ve güzelliğinden ibarettir:

Ol sebebden tekye-i aşkında abdâl olmuşum
Küfr ü îmân aşk u hüsnünden ibâretdir bana Esrar Dede, Gazel 2/9

Aşk tekkesinde güneş ve ayın dönüşü dinî musikinin tesiriyle coşup dönmeyi ifade eden sema ile benzeştirilir. Güneş ve ay gökyüzünde zerre gibi sema eder. Sanki sevgilinin aşkı tekkesinde ah şimşekleri döner:

Âsmânda zerre-veş mihr ile mâh eyler semâ'
Tekye-i aşkında gûyâ berk-i âh eyler semâ' Esrar Dede, Gazel 133/1

Emrî bir beytinde âşıklık alameti olan “dağ”ı tekke irtibatıyla kurgular. *Abdallar vücutlarına nal şeklinde dağ yakarlardı. Bazen bunların vücutlarına nal veya nal şeklinde teneke koyup çuvaldız gibi şişlerle etlerine tutturdıkları Cumhuriyete kadar her zaman görülürdü. Bu dağlar, İmam Ali ve oğlu İmam Hüseyin aşkına yakalırdı* (Onay, 1993, s.310). Güneş, sevgilinin aşkına dağ yakmış ay nal kesmiştir. Onun aşkı tekkesinde ay ve güneş iki abdaldır:

Dâğ yakmış ışkuna gün na'l kesmiş mâh-ı nev
Tekye-i ışkunda mihr ü meh iki abdâldür Emrî, Gazel 103/2

Tekkelerde ibadet ve zikir şeyh veya halifesinin yönetiminde gerçekleşir. Şeyh kâmil ve mü-kemmildir, başkalarını da kemale erdirir (Uludağ, 1991, s.455). Şair aşk tekkesini tasvir eder-ken kendisini müridlere rehberlik eden, onları irşad eden şeyhle bağdaştırır. Eğer aşk tekkesin-de şeyh olsam şaşılmaz. Bu tekkede ben muhabbetin Kays'ından el aldım:

Ger hân-kâh-ı ışkda şeyh olsam aceb mi
Bu tekyede ben Kays-ı mahabbetden el aldum Fevzî, Gazel 109/3

Behiştî, aşk tekkesine girip abdal olmanın gereklerini sıralar. *Selameti terk etmek olarak tanımlanan melamet* (Uludağ, 1991, s.324) değersiz bir giysi olan şala benzetilir. Behiştî, aşk tekkesine girip melamet şalı giymiş, bu hâliyle de abdala dönmüştür:

Tekye-i ıška girüp şâl-i melâmet giymiş
Gör e billâhi Behiştî nice abdâl olmuş Behiştî, Gazel 125/3

Dünya ilgilerinden kurtularak kendisini Allah yoluna adayan ve ricâlî'l-gayb diye adlandırılan evliya zümresi içinde yer alan sûfi veya erenler hakkında kullanılan abdal (Uludağ, 1991, s. 61) mertebesine ulaşmak için gerekli görülen dört prensip az yeme az konuşma, az uyuma, inzivâ şeklinde sıralanmaktaydı. Aşk tekkesinde abdal olanın bu vasıfları Nehcî'nin bir beytine konu olur. Aşk tekkesine abdal olanın ne mala meylî ne de ikbale vuslatı olur:

Biz tekye-yi ıška kim bir er abdâlüz
Ne mâyl-i mâl ü nâyil-i ikbâlüz Nehcî, Gazel 458/1

Tekkeler şeyh ve müridler veya padişah ve yöneticiler tarafından yaptırılmıştır. Şeyhin kendi imkânlarıyla kurduğu tekkeler hayırseverlerin yardımlarıyla gelişir, vakıfların desteğiyle hizmet alanları artardı. Gelibolulu Âlî sevgilinin aşk tekkesinde gam yiyip kan içen birkaç kişiden ibaret olduklarını, sevgilinin aşk tekkesinin evkafının olmamasına şaşkınlığını ifade eder:

Gam yirüz kan içerüz birkaç mevâcib-hârlaruz
Tekyegâh-ı ışk-ı cânânun neden evkâfî yok Gelibolulu Âli, Gazel 685/2

Bağdatlı Rûhî aşk tekkesini çok yer gezerek usandığı için menzil olarak görür. Rûhî boşuna bunca gezdik, usandık yeter. Aşk tekkesine düşelim, münzevi olalım:

Bunca bîhude yeter gezdük usanduk Rûhî
Düşelüm tekye-i aşka olalum gûşe-nişîn Bağdatlı Rûhî Gazel 893/5

Tekke sözcüğünün “oturmak ve yaslanmak” anlamındaki vekî köküne dayandığı düşünül-en anlamı da Vusûlî'nin bir beytinde geçer. Her birisi bir yere dayanıp durur ama ben senin aşk tekkeni yine dayanak edindim:

Her birisi bir yere tayanup durur ammâ
Ben tekye-i ışkını edindüm yine mesned Vusûlî Gazel 23/4

Tekkeler manevi, sosyal ve kültürel birçok hizmeti kendi çatıları altında yürütmüştür. *Hiç-bir ayırım yapılmadan herkese hizmet verilen tekkelerde bazan çok uzak diyarlardan gelen kim-liği bilinmeyen her tür insana da hizmet sunulmuştur* (Kara, 2011, s.368). Bâkî, aşk tekkesinin

herkese açık olduğunu belirtir. Can ve gönül aşk tekkesinin mihmanlarıdır. Tekkedir, ayak takımından kalleşten boş değildir:

Hânkâh-ı aşkunun mihmânlarıdır cân u dil
Tekyedür hâlî degül evbâşdan kallâşdan Bâki, Gazel 376/4

Tekye ve eş anlamlı sözcüklerle kurulan diğer benzetmeler

Tekke, tasavvufta Allah'ın tecelli ettiği mahal olan gönle benzetilmiştir. Gönlün ateşi de çerağla irtibatlandırılır. Çerağ, Bektaşî tarikatında meydandaki makamlardan birinin adıdır. Ey Emrî ben o pirim ki gönül tekkesinde her gece ateşimin ahından yanan aydınlık çerağım var:

Ben ol pîrem ki her şeb hânkâh-ı dilde ey Emrî
Bu âh-ı âteşînümden yanar rûşen çerâğum var Emrî, Gazel 197/5

Osmanlı fetih politikasının da bir parçası olan tekkeler farklı sınıftan insanların yararlandığı kuruluşlardı. Tekkelerin farklı sınıftan insanları bir araya getiren beslenme ve barınma olanakları şiirde âşğın gönlüyle bağdaştırılır. Muhibbî bir beytinde gönlünü tekkeye, gönlün içindeki gam ve belayı tekkedeki misafirlere benzetir. Dil tekkesinde ziyafet verdim, bela geldi. Gam da gelsin iki dost olsun dedim:

Tekye-i dilde ziyâfet eyledüm geldi belâ
Gam dahı gelsün didüm tâ kim ola yârân iki Muhibbî, Gazel3242/4

Misafir ağırlama mekânı olarak tekkenin işlevi Muhyî'nin bir beytinde de vurgulanır. Can, gönül evinden gam ve derdin eksik olmamasını diler. Tekke sahibi, tekke misafire çok istekli olur:

Cân diler olmaya eksük dil evinden gam u derd
Sâhib-i tekye olur tekyede mihmâna harîs Muhyî, Gazel 317/5

Edirneli Nazmî de bir beytinde gönlünü tekkeye benzetir. Mihnet menzilinde benim bu gönlüm bir tekkedir. Onda, fasılasız, her gece üzüntü ve sıkıntı misafirdir:

Menzil-i mihnetde bu gönlüm benüm bir tekyedür
Muttasıl endûh u gamdur anda mihmân her gice Edirneli Nazmî, Gazel 4319/6

Esrar Dede, salıkların tekkedeki zikrini tasvir ederken sineyi tekkeye benzetir. *Sine tasavvufta ilim sıfatı, İlâhî ilim, fakr ise salikin hiçbir şeye malik olmadığı her şeyin sahibinin Allah olduğunun şuurunda olmasıdır* (Uludağ, 1991, ss.435, 171). Ben kendi kendime feryad ve figan ettim sanma. Sine tekkesinde fakirlerin aşkı coştur:

Sanma ben etdim bu feryâd u figânı hod-be-hod
Hânkâh-ı sînede aşk-ı fakîrân etdi cûş Esrar Dede, Gazel 121/7

Tekke, abdalların aşk remizlerinin görünür hâle geldiği yer olmasıyla da sine için benzetilendir. Onay (2009, s.347) abdalların vücutlarını nal şeklinde dağladıklarını belirtir. Bu âdet Emrî'nin bir beytinde de geçer. Sineyi muhabbet abdalının tekkesine benzeten şair nalinin pamuğunu da kaşı ağarmış pir görüntüsüyle eşleştirir:

Tekye-i sînem ki abdâl-ı mahabbet yiridür
Penbe-i na'lüm anuñ kaşı agarmış pîridür Emrî, Gazel 98/1

Beyanî, bir beytinde zilleti tekkeye benzetir. *Tasavvufta zillet, Hak katında izzet bulmak için halkın önünde zelil olmayı tercih etmektir.* (Uludağ, 1991, s. 546). Kaynaklarda nefsin gururunu kırmak için dilencilik yapan, zelil ve hakir görünmekten hoşlanan sûfilere dair menkıbeler anlatılır. Beyanî dünyada bir kimseye karışmayıp zillet tekkesinde bilinmemeyi diler:

Etmeyüp dünyâda bir kesle Beyânî ihtilât
Tekye-i zilletde bî-nâm u nişân olsam derin Beyânî, Gazel 610/5

Muhibbî bir beytinde dünyayı tekkeye benzetir. *Âh, yeis, azap, hüzn, ızdırap gibi kalbî hâllere delalet eden edattır.* (Onay, 1993, s.24). Dünya ve tekke ızdırap mekânı olarak benzerdir. Sevgiliye hitaben, cihan tekkesinin her tarafını gezdiğini, dört duvarında ah yazılı olduğunu gördüğünü söyler:

Geşt kıldum bu cihân tekyesinün her tarafın
Çâr dîvârına gördüm yazulu âh şâhum Muhibbî, Gazel 2153/2

Tasavvufta sevgili için katlanılan zorluklar anlamına gelen gam, tekkeye benzetilir. Gam tekkesine girebilmenin yolu ise gösterişi bırakıp fakr alameti olan aba giymektir. Aşk esrarına ancak bu şekilde vâkıf olunur:

Ben ol abdâlum ki oldum mahrem-i esrâr-ı aşk
Tekye-i gamda abâ-pûş olmayan bilmez beni Şeyhülislam Yahyâ, Gazel 446/3

Sabûhî, gönlünü bir dert tekkesi, gönlündeki yaraları ise yer yer yanan kandiller olarak tasavvur etmiştir. Yanağının şevkiyle gönülde taze taze dağ yanıp gam tekkesinde yine çerağ uyanmıştır:

Şevk-i ruhunla dilde yanıp tâze tâze dâg
Gam tekyesinde yer yer uyandı yine çerâg Sabûhî, Gazel 47/1

Muhibbî bir beytinde şiiri tekkeye benzetmiştir. Muhibbî'ye şiir tekkesiyle ilgili soru sorulursa öyle bir cevap verir ki onda çok has anlamlar bulunur:

Tekye-i şi'r ile ger ola Muhibbî'ye su'âl
Bir cevâb eyde ki anda ola çok ma'nî-i hâs Muhibbî, Gazel1299/1

Tekke, şiirde mamur bir yapı olma özelliğiyle de işlenmiştir. *Türk hükümdarlar, fethettikleri bölgelerin mamur hâle gelmesi için ilk olarak cami, mescid, tekke ve medrese gibi yapılar inşa ettirmişlerdir. Ardından esnaf, tüccar ve din adamı gibi her sınıftan insanı, fethettikleri bölgelere yerleştirerek kamusal düzeni sağlamaya çalışmışlardır.* (Turan, 1969, s.282). Lebîb bir beytinde mamur olmasını umduğu tekkeyi viran hâlde görerek gönlüne benzetir. İnsanların dilinde mamur bir tekke derlerdi ancak ben onu şimdi gönlüm gibi virane buldum:

Lisân-ı nâsda bir tekye-i ma'mûre derlerdi l
Velî buldum ben anı şimdi gönlüm gibi vîrâne Lebîb, Kaside 12/14

Tekkenin mamur olma özelliği, Süheylî'nin bir beytinde de leff ü neşr paralelliği ile âşığın sinesiyle bağdaştırılmıştır. Aşkının yakıcılığıyla sineme birçok dağ yaktım ki yer yer çerağ yanan abad olmuş tekkeye döndü:

Sûziş-i ışkunla yakdum sîneme bir nice dâğ
Tekye-i âbâda döndi kim yanar yir yir çerağ Süheylî, Gazel 155/1

Abdal, dünya ilgilerinden kurtularak kendisini Allah yoluna adayan sûfî veya erenler hakkında kullanılır. Ravzî dünyayı faniliği ile tekkeye benzetir. Bu dünya tekkesini baştan başa elde etsen de sonunda yokluk abdalı gibi çıplak olursun:

Bu abdâl-ı fenâveş âkıbet uryân olursın sen
Bu âlem tekyegâhın ser-be-ser sildün süpürdün tut Ravzi, Gazel 137/7

Gelibolulu Âlî, tekkeyi olumsuz çağrışımıyla dünyaya benzetir. Aşkımız mey, şevkimiz ney, mezemiz sevgilinin ayağını öpmek. Bu yüzden dünya tekkesinin biz de bir riyakârıyız:

İşkumuz mey şevkumuz ney nuklümüz pâ-bûs-ı yâr
Tekye-i dehrûñ bu yüzden biz de bir sâlûsiyuz Gelibolulu Âli, Gazel 574/4

Ferâğî de faniliği yönüyle dünyayı tekkeye benzetir. Ferâğî kim konduysa göçtü. Dünya iki kapılı bir tekkeye benzer:

Eglemeyüp Ferâğî kim kondı ise göçdi
Devrân iki kapılı bir tekyegâha benzer Ferâğî, Gazel 3271/5

İshâk, dünyayı mamur olarak nitelendirir. Leff ü neşrle dünyayı tekke, güneş ve ayı tekkenin önündeki iki çerağa benzetir. İshak, cihan mamuresi güneş ve ay ile önünde bir iki çerağı olan bir tekkedir:

İshâk mihr ü mâh ile ma'mûre-i cihân
Bir tekyedür önünde bir iki çerağı var İshâk Çelebi, Gazel 1740/5

Şeref Hanım, derviş Mustafa'nın ölümüne düşürdüğü tarihte tekye ve hân-kâhı dünya ve cennet karşılığı olarak leff ü neşr ilgisiyle kurgulamıştır:

Tekye-i dâr-ı fenâdan gitdi dervîş Mustafâ
Hân-kâh-ı adne göçdi eyleyüp terk-i fenâ Şeref Hanım, Tarih 93

Tecerrüd, sahip olunan her şeyden soyunup yalnız Hakk'ın varlığı ile meşgul olmak, bu tavırla fakra paralel bir şekilde âlemde sahip olunan nesnelere uzak durmaktır:

Ten-i pür-dâğ ile ibdâl olupdur
Tecerrüd tekyesinün hırka-pûşu Şeyhülislam Yahyâ, Gazel 439/3

Dünya faniliği ile gülzarla bağdaştırılır. Tekke gülşene benzetilir. Süheylî bir beytinde teşhis vasıtasıyla bülbüllerin, bu yokluk gülzarının bekası olmadığını görerek, gülşen tekkesinde derviş olduklarını belirtir:

Gördiler yokdur bekâsı bu fenâ gülzârının
Tekye-i gülşende bülbüller nemed-pûş oldılar Süheylî, Gazel 66/3

Revânî, bir beytinde tekkeye benzettiği gönlü dervişlerin ocağı olarak nitelendirir. *Alevi Bektaşî kültüründe ocak, dedenin soyu ve tekke anlamını taşır* (Çeltik, 2012, s.325). Ey güzellik sultanı zulmünle gönül tekkesini yıkma. Ona hor bakma ki o dervişler ocağıdır:

Yıkma gönlüm tekyesin zulmünle ey sultân-ı hüsn
Hâr bakma ana kim dervîşler ocagıdır Revânî, Gazel 48/4

Tekke kimi zaman şairlerin tarikat mensubiyetini ifade için bir araçtır. Esrar Dede tekkeyi Kaygısız Baba'nın ölümü için düşürdüğü tarihte Mevlevilikle ilişkilendirir:

Bir âşık-ı kalender idi Mevlevîlere
Terk-i garaz muhibb idi li'llâh Kaygısız
Âhir çekip mahabbeti âhir nefesde de
Kıldı yerini gûşe-i dergâh-ı Kaygısız

Rahmî tekkeyi bağa, abdalların aşk sembolü olan dağlarını laleye teşbih eder. Laleler abdala benzer, tekke sanki bağdır. Akça jaleler değmiş her altın nergis çerağdır:

Lâleler abdâla benzer tekyedür gûyâ ki bâg
Akça degmiş jâleler her nergis-i zerrîn çerâg Rahmî, Gazel 2309

Tekke Mimarisi ve Ritüellerinin Klasik Türk Şiirindeki Örnekleri

Mevlevilik ve Bektaşilik gibi tarikatlarda şed bağlama uygulaması tarikata intisap eden kişiye kuşak bağlanmasıdır. *Kuşak bağlama tutulan yolda sabit kadem olmaya, şeyhe vefa göstermeye işaretir* (Uludağ, 1991, s.448). Esrar Dede bir beytinde bu uygulamayı tevriyeyle kurular. Dünya, dergâhının hizmetine bel bağladı ki ona güneş ve ay iki kemer oldu:

Hidmet-i dergâhına bel bağladı pîr-i felek
Kim ana oldu dü-pâlehang kemer hurşid ü meh Esrar Dede, Gazel 230/2

Geniş programlı tekkelerde farklı sınıftan misafirlerin ağırlandığı ayrı bölümler bulunurdu. Erkek misafirler, seyyah dervişler bu birimde konaklardı. Bâkî, gönle dert ve gam birbiri ardınca gelse gam değil. Tekkedir, misafir misafir üstüne eksik olmaz der:

Gam degül gelse dile Bâkî pey-â-pey derd ü gam
Eksük olmaz tekyedür mihmân mihmân üstine Bâkî, Gazel 438/6

Tekkede icra edilen zikirler de şiire yansımıştır. *Ahenk ve bazen musikinin eşlik ettiği zikirlerde Allah Allah, hû hû, hay hay gibi belli ibareler bir hareket düzeni içinde söylenmiştir* (Uludağ, 1991, s.539). Zikrin şekli ve sesli boyutunu oluşturan bu ritüel, mestin narası ile sevgiliye kavuşma amacıyla birleştirilir. Tekkenin hay huyu, mestin narası, senin kavuşma köşendir, kavga bundandır:

Hây u hûy-ı hânkâh u na're-i mestânenen
Hep visâlûn küncidür maksûd gavgâ bundadur Bâkî, Gazel 157/6

Kocaman (2020, s. 1164) tasavvufi eğitimde kişinin müntesibi olmak istediği tarikatte önce genellikle bir yıl halka, bir yıl Hakk'a, bir yıl da kendi kalbini müşahede için olmak üzere toplam üç yıl hizmette bulunması gerektiğini belirtir. Tasavvufi eğitimi tamamlamak için gerekli on sekiz aşamalı hizmetten söz edilir. Bu aşamalardan ilki ayakçı olmak, gündelik işleri yapmaktır. Ortılığı süpürmek de bunlardan biridir. Beyânî bir beytinde dergâhın haremine alın sürenlere tezatla süpürgeci olma isteğini ifade eder. Dergâhının haremine alın süren olmuşlar. Ben dahi meydanın süpürücüsü olayım isterim:

Harem-i dergehüne sûde-cebîn olmuşlar
İsterem ben dahî cârû-keş-i meydânun olam Beyânî, Gazel 498/2

Okçu ve güreşçi tekkeleri spor eğitimi verilen Osmanlı Devleti'nin iskân politikasının bir parçası olan kurumlardır. *Kuruluş döneminde Bursa ve Edirne'de inşa edilen bu yapılar İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'da da yaygınlaşır. Başta batı sınırları olmak üzere, buna göre irili ufaklı güreş tekkeleri, İmparatorluğun her tarafına yayılmış ve derinlemesine teşkilatlanmıştır* (Türkmen, 2015, s.26). Güreşçi tekkesi, bir unsur olarak şiire yansımıştır. Lebîb, bir beytinde yiyecek bulunmayan soğuk evini tasvir eder. Kedilerin cüssesini ve farelerle güreş tutmasını güreşçi tekkesi ile bağdaştırır:

Kûtsuz hânem güreşçi tekyesiveş gürbeler
Mûş donmakdan güreş tutmaktadırlar dâ'imâ Lebîb, Kaside 13/68

Tekke ritüellerinden biri de dini musikinin tesiriyle coşup dönmektir. Lebîb bir beyitinde feleği aşk tekkesindeki köçeğe benzetir. *Köçek tarikata yeni girmiş kimse, sema eden yeni nasipli candır* (Bal, 1999, s.43). Felek de aşk tekkesinde köçeklik eder ki şafağın atlası, devre al eteklik eder:

Felek de tekyegeh-i aşkda köçeklik eder
Ki atlas-ı şafakı devre al eteklik eder Lebîb, Gazel 26/1

Kâmî'nin bir beytinde de Bektaşî bir köçeğin gönül tekkesine post bırakması geçmektedir. Post, tasavvufta makamı, post bırakmak tekkeye girişi ifade eder:

Bektâşî bir köçek ki perî-zâd u meh-cemâl
Dil tekyesine postı bıraktı bî-eyyi hâl Kâmî, Gazel 134/1

Tekkelerde icra edilen musiki de şiire yansır. Sâbit'in bir beytinde *kudümün Türkçe karşılığı olarak kullanılan dümbelek* (Yıldırım, 2007, s.108) geçer. Şair, zahidi hedef alarak tekkede musiki icrasında kullanılan mızrap gibi misvakı oyun ve eğlenceye alet etme der.

Âlet-i lehv ü tarab itme sakın misvâkı
Dünbelek çalmaya bir tekyede mızrâb gibi Sâbit, Gazel 349/6

Tekkeler genellikle şehir dışında bir akarsu kenarına kurulmuştur. Tekke arazilerinde bağ, bahçe, bostanlar bulunmaktadır. Evliya Çelebi (1999) bu tür mamur tekkelerden övgüyle söz eder. Zâtî, dünya yine bostan tekkesini mamur etdi, yasemin ona şeyh, şehla gözlü nergis de nazır oldu der:

Dehr itdi yine tekye-i bustanı imâret
Şeyh oldu semen nergis-i şehîlâ ana nâzır Zâtî, Kaside 48/3

Tasavvufta fena mertebesini, kulun nefsinin Allah yolunda feda etmesini ifade eden kurban (Uludağ, 1991, s.298) tekkenin aşkla bağdaştırıldığı beyitlerde geçer. Aşkın tekkesinde kanımı her yana akarken gördüler, geldiler. Ferhad ve Mecnun dahi kurban oldular:

Tekye-i aşkunda kanum gördiler her sû revân
Geldiler Ferhâd u Mecnûn dahî kurbân oldılar Cenabi, Gazel 28/2

Tekke terimiyle birlikte tasavvufî zümreler de şiire yansır. *Vâhidî Kalenderîyye zümresinin aba giymeyi yün elbiseye tercih ettiklerini, göğü ata, yeri ana bildiklerini, saç, sakal, kaş ve bıyıklarını tıraş ettiklerini, mescid ve tekkeyle kiliseyi, cennetle cehennemini bir gördüklerini, güzellere düşkün gezici derviş zümrelerin* (Azamat, 1992, s.253) bulunduğunu belirtir. Kalenderlik Cenâbî'nin bir beytinde geçer. Gönül, gam tekkesinde derdinin dağıyla kendini kalender göstermek için başını kazıtır:

Tekye-i gamda tıraş olmaga dil ser gösterür
Dâg-ı derdünle özin ya'nî kalender gösterür Cenâbî, Gazel 91/1

Enverî'nin bir beytinde tekke dükkâna benzetilir. Şair sevgiliye ey başı tıraşlı olan, baş açık abdalınım lutf et, gel beni tıraş et demektedir:

Baş açık abdâlunam lutf it beni gel kıl tıraş
Tekye-i dükkânuna basdum kadem ey ser-tıraş Enverî Divanı, Gazel 123/1

Tekkelerin mutfak kültürü Türkçenin temel söz varlığına yansımıştır. *Tekkeyi bekleyen çorbayı içer atasözü tekkeye konuk olanın mutlaka doyurulacağını bildirir. Aynı zamanda tekke yemeklerinde mutlaka çorba ve pilav bulunur; buna da işaret edilmektedir.* (Gölpınarlı, 1977: 29). Sevgiliye kavuşmak için de sabretmeyi vurgulayan Hâzık, atasözü üzerinden beytini kurular. Vuslat çerezini istersen eşiğinde otur; çünkü çorbayı tekkede bekleyenler yer:

Nevâl-i vaslı istersen mukîm ol âsitânında
Bu tekye-gâhda çün çorbayı bekleyenler yer Hâzık, Gazel101/4

Mutfaklı bulunan tekkelerde yemek ikramının bol olduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi *Se-yahatname*'sinde (1999) Abdal Musa tekkesinin ocağının hiç sönmemiş olduğunu ve burada pişen "baba çorbası"nın misafirlere ilk günden beri ikram edildiğini belirtir. Eskicumalı Hâmid'in bir beytinde bir tekkenin bu amaçla kurulduğundan söz edilir. Misafire ikram için inşa edilmiş bir tekkedir ki soyu temiz olanlara ikramı daima boldur:

İkrâm için mihmâna bünyâd oldu kim bir tekyedür
Mebzûldür ni'metleri zayf-ı kirâma dâ'imâ Eskicumalı Hâmid, Gazel 35/7

Tekke çorbası, Nâbî'nin bir beytinde hakikat kavramıyla bağdaştırılmıştır. Şair, hakikat tekkesinin çorbasını, devletin mecaz güllacına tercih eder. Fani devletle gurur eyleyemem. O sevdaya düşsem de huzurlu olamam. Hakikat tekkesinin çorbası varken mecaz güllacıyla sahur yapamam:

Ben devlet-i fâniyle gurûr eyleyemem
Düşsem de o sevdâya huzûr eyleyemem
Şûr-âbe-i tekye-i hakîkat var iken
Gülâc-ı mecâzdan sahûr eyleyemem

Nâbî, Rubai 150

İlk dönemlerde zühd ve az yeme konusuna vurgu yapan sufiler; tasavvufun kurumsallaşması, tekkelerin yaygınlaşmasıyla sofrada adabını tespit etmişlerdir. Anadolu tekkelerinde belli gün ve gecelerde dua ve zikirler eşliğinde özel yemekler hazırlamışlardır (Tosun, 2004, s.123) . Hakîkî'nin bir beytinde tekke yapıları yemek hazırlıkları geçer. Enikleri dışarı sür, tekneye değmesin. Tekkeye yaptığın hazırlıkları murdar eder:

Sür taşraya tekneye degmesün enükleri
Murdâr eyler tekyeye düzdüğün yarakları

Hakîkî, Gazel 577/2

Genellikle tekkeler şeyh ve müridler veya padişah ve yöneticiler tarafından yaptırılmıştır. Bazen şeyhin kendi mütevazı imkânlarıyla kurulan tekke mürid ve muhiblerin yardımlarıyla gelişir, vakıf imkânlarının artmasıyla hizmet alanları çoğalırdı. Tekke vakıf ilişkisi Kâmî'nin bir beytinde geçer. *Âşık değirmene benzetildiğinde, özellikle de gözyaşı ile birlikte düşünüldüğünde iki göz bir değirmen imajı çizilir (Aydemir, 2009, s.110). Gözlerim daima bulunduğu yere çevrilip ızdırıp dolu gözyaşı akıttı. Aşkının tekkesine yolunun üstünde iki göz değirmen vakfettim:*

Kûyuna hem-vâre dutup gözlerüm
Eşki revân eyledi pür ıztırâb
Tekyegeh-i aşkuna vakf eyledüm
Reh-güzeründe iki göz âsiyâb

Kâmî, Kıta 1

Tasavvufta belli hususlar için tertip edilmiş dualar olan gülbang da şiire konu olur. Emrî bir beytinde, tekkelerde çekilen gülbangı şiirine konu etmiştir. Buna göre gül, yanağının sinesi dağlı silahlı abdalı olmuştur, gül bahçesi tekkesinde bülbüller gülbangını çekerler:

Gül olmuş haddünün bir dâglu yaraklı abdâli
Çekerler tekye-i gülşende gülbangini bülbüller

Emrî, Kıta 173/3

Klasik Türk şiirinde eğitim-tekke ilişkisi

İslam medeniyetinde ve düşüncesinde Kur'an ve Hadis'in ışığında insanı, kâinatı ve hakikati anlama çabasının sonucu olarak ortaya çıkan anlayış ve ekollerden biri de tasavvufur. Tasavvuf düşüncesi, aynı zamanda tarikat ve tekke vasıtasıyla müesseseseleşerek Müslüman toplumlar üzerinde oldukça etkili olmuştur (Uludağ, 1994, s.127). Tasavvufî anlayışı benimseyen insanlar, farz ve nâfileleriyle çok fazla ibadette bulunmaya, dinî iç hissiyata ulaşmak için büyük gayret göstermeye ve kendi meşreleriyle uyumlu kişilerle sohbet etmeye özel çaba göstermişlerdir (Kara, 2008, ss.107-108). Bu insanlar, tasavvufî tecrübenin sonucu oluşan dinî düşünüş ve yaşayışları doğrultusunda eğitim faaliyetleri içerisinde olagelmışlerdir. Bu eğitim faaliyetlerine, tekke eğitimi, tarikat eğitimi, manevi eğitim gibi birtakım isimler verilmişse de genel olarak tasavvuf eğitimi veya tasavvufî eğitim denilmiştir. Tasavvuf ilminin tahsil edildiği bir mekân olarak tekkeler zaman zaman medreselerin görevlerini de üstlenmişlerdir. Buralarda

tarikât eğitiminin yanı sıra başta tefsir, hadis, fıkıh, akaid, Arapça grameri olmak üzere çeşitli konularda dersler verilmiş ve kitaplar yazılmıştır. Özellikle Osmanlılar döneminde tarikat şeyhleri kendilerini tıp, astronomi, musikî, bestekârlık, hattatlık, nakkaşlık, çiçekçilik gibi ilim, sanat ve meslek dallarında geliştirmişler, meşihatini üstlendikleri dergahlar bir tür güzel sanatlar mektebi ve şifâhane işlevi görmüş, buralarda yabancılara, yolculara ve hastalara çeşitli hizmetler verilmiştir (Öngören, 2010, s.143).

Bir eğitim mekânı olarak tekke şiiirde geniş yer tutmaktadır. Kâmî bir beytinde tekkeyi, maârif ehlinin kemal erbabının mekânı olarak leff ü neşre kurgular. Maarif ehline oturulacak yer (onun) eşîgidir. Kemal erbabına gönül rahatı (onun) tekyegâhıdır:

Âsitânıdır ma'ârif ehline cây-ı makar
Tekyegâhıdır kemâl erbâbına ârâm-ı cân Kâmî, Kıta 16/10

Hâmid bir beytinde irfanı tekkeye müridi bülbüle benzetilir. İrfan tekkesi budur. Aşk pirinin müridi olduk. Onun için dilimiz şeyda bülbüldür:

Tekye-i irfân budur olduk mürîd[-i] pîr-i aşk
Anın için dilimiz çün bülbül[-i] şeydâ durur Eskicumalı Hâmid, Gazel 33/7

Kâmî bir beytinde irfan mektebi tekkelerden övgüyle söz eder. Her tekkesi irfan mektebidir. Gönül çelen zikr ve sema halkası göğün devrinin kıskanmasıdır.

Mekteb-i irfândur her tekyesi nüzhet-fezâ
Halka-i zikr ü semâ'ı reşk-i devr-i âsmân Kâmî, Kıta 16/11

Menzilgahı maârifin dağıtıldığı yerdir, saliklere arifler tekkesidir:

Menzilgehi maksem-i ma'ârif
Sâliklere tekye-i avârif Kâmî, Mesnevi 1/399

Dânişî, leff ü neşr ilişkisiyle tekke pirini aşk ehli olarak nitelendirir. Tezattan yararlanarak onu mektep çocuğuyla karşılaştırır. Aşk dersini ehle aç. Ehl olmayandan gizle. Kâh gam tekkesinin piri kâh mektep çocuğu ol:

Ders-i aşkı ehle aç nâ-ehlden pûşîde kıl
Gâh pir-i tekye-i gam gâh tıfl-ı mekteb ol Dânişî, Gazel 132/2

Bosnalı Âsım, tekkede kitapsız kalmaktan şikayet eder. Kavga aletleri olamayan pehlivan gibi bu tekkede kitapsız kaldım:

Döndüm o pehlüvâna ki âlât-ı rezmi yok
Kaldum bu tekyegâhda zîrâ kitâbsuz Bosnalı Âsım, Gazel 180/3

Tekkenin sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilişkisi:

Gelenekte âşîğın gönlü sevgilinin saçlarının ucundadır. Tasavvufta gönül sevgilinin tecelli ettiği yer olduğu için tekkeyle bağdaştırılır. Saçını kesip gönüller güruhunu dağıtma. O tekke erenler konağıdır:

Zülfün kesüp dağıtma gönüller gürûhını
Bozma o tekyegâhı erenler konagıdır

Muhyî, Gazel 234/4

Emrî bir beytinde sevgilinin gözünü tekkeye benzetir. Gelenekte sevgilinin gözleri büyüleyiciliği ile nergise benzetilir. Şair sevgilinin gözünün güzelliğiyle büyülenen nergisi, sarhoş kalendere teşbih eder. Öyle sihirlisin ki gözünün sevda tekkesinde nergis, sedef taç giyinmiş talihsiz bir sarhoş kalenderdir.

Ne sâhirsın ki nergis tekye-i sevdâ-yı çeşmünde
Sadef tâc urınur ma‘kûs bir serhôs kalenderdür

Emrî, Gazel 156/2

Emrî, sevgilinin boyunu övmek için tekkeyi ve âşıklık alameti olarak sinesine elif çeken abdalı vesile eder. Her bir fidan, gülşen tekkesinde boyunun abdalı olup sinesine bir elif çekmiştir:

Kâmetünün tekye-i gülşende abdâlı olup
Sînesine bir elif çekmiş-durur her bir nihâl

Emrî, Gazel 301/3

Emrî bir başka beytinde de tekkeyi bahçeye benzetir. Lale, yanağının abdalı olmasa çimen tekkesinde göğsüne dağ yakar mıydı?

Yakar mı idi çemen tekyesinde göğsine dâğ
Eger izârunun abdâlı olmasa lâle

Emrî, Gazel 490/2

Sevgilinin gamzeleri pehlivana benzetilir. O gamzeler naz tekkesinin pehlivanı olalı, onlarla cefa arsasında kim güreş tutar?

O gamzeler olalı pehlüvân-ı tekye-i nâz
Kim anlar ile tutar ârsa-i cefâda güreş

Lebîb, Gazel 67/4

Sevgilinin yanağı hüznün tekkesini aydınlatan aya benzetilir. Gönül çerağını yakmak için ateşe gerek yoktur. Zira senin yanağının dolunayı hüznünler tekkemi aydınlatmaya yeter:

Tekye-i ahzânuma bedr-i ziyâ-yı ârızun
Yakmaga gönlüm çerâğın şu‘le-i nâr istemez

Cenâbî, Gazel 109/3

Aşk çerağını yakdım. Gam tekkesinde pir oldum. Ey Ravzî, zülfünün kâfir kemendine esir oldum:

Çerâğ-ı ışkı yakdum hânkâh-ı gamda pîr oldum
Kemend-i kâfir-i zülfine ey Ravzî esîr oldum

Ravzî, Murabba 11/5

Muhibbi'nin bir beytinde tekke sevgiliye lâyıık görülen mekândır. Âşık, kendisine ise tezatla mermer yatağını yakıştırır. Ey can, sana gül yatağından tekke yakıştır. Bana mermer taşından yastık ve yatak yeter:

Bister-i gülden yaraşur sana cânâ tekyegâh
Seng-i hârâdan bana bâlîn ile bister yiter

Muhibbî, Gazel 1147/2

Osmanlı ve Türk spor teşkilatının temelini oluşturan ‘Tekkeler’ bu organize yapının temel taşıdır. Sportif yapı kadar kültürel yapının da gelişmesine hizmet eden tekkeler sadece birer sporcu eğitim merkezi değildiler. Zira sportif gelişiminin yanı sıra tekkeler dini eğitim de veren kurumlardı. Ve bu kurumlar sporcular tarafından kutsal sayılır, buralara abdestsiz ve içkili bir şekilde girilmez, ilişkiler de belli bir düzen nezaretinde yürürdü (Atalay, 2013, s.27). Osmanlı-da pehlivan, okçular, gürcüler tekkesi gibi özel nitelikli kurumlar bulunmaktaydı.

Okmeydanı Tekkesi Kâmî’nin bir beytinde sevgilinin kaşlarıyla irtibatlandırılır. Sevgilinin keman kaşlarının darbu her bir yanıma kondu. İçim Okmeydanı’na tekke olsa layıktır:

Darbu ol kaşı kemânun kondı her bir yanına
Olsa lâyıkdur derûnum tekye Okmeydanı’na Kâmî, Gazel 146/1

Seyyid Vehbî, sevgilinin çene köşesini zaviyeye, yüzü cennete teşbih eder. Sevgilinin güzellikleri toplayan yüzünün hayret uyandırıcı olmasına işaret edilen beyitte sevgilinin yüzü zaviyeli bir cami, çenesi de camiin, içinde itikafa da girilen, zaviyesi olarak tasavvur edilmiştir:

Künc-i zekânun savma‘a-i câmi‘-i cennet
Yüz mu‘tekif-i perde-i hayret var içinde Seyyid Vehbî, Kaside 51/18

İbadet tekkesinde âşıklar sevgilinin kaşlarına mihrap gibi tapınırlar:

Ebrûsına uşşâk perestişler iderler
Mihrâb gibi savma‘a-i tâ‘atümüzde Seyyid Vehbî, Kıta 39/2

Gözünün tekkesi beni perişan etti. Gönül o cadı gamzeliye esir oldu. Vay ki kirpiğim aşağı yukarı sürünüp sevgilinin dergâhını süpürmeye süpürge oldu:

Tekke-i çeşmi beni eyledi âşüfte-hâl
Ya‘nî ol gamze-i câdüya esîr oldı gönül
Vay ki sürindi aşağı yukarı kirpüğüm
Cârûb olup süpürmege dergâh-i dil-beri Figânî, Gazel 7287/4.

Hüdâyî, tekkedeki kurban ve misafir ritüelini âşıkla bağdaştırır. Kaşlarının yayına bin can ile kurbanın olam. Bu fena tekkede bir iki gün misafirin olam der:

Kaşların yayına bin cân ile kurbânun olam
Bir iki gün bu fenâ tekyede mihmânun olam Hüdâyî, Gazel 336/1

Sevgilinin yanağı, leff ü neşr ilgisiyle tekkenin çerağı ile irtibatlandırılır. Muhyî’nin ahı, yanağının şevkiyle her dem aşk tekkesinin çerağı olupdur:

Ruhı şevkiyle her dem âh-ı Muhyî
Olupdur tekye-i aşkun çerâğı Muhyî, 612/9

Tekke güzellik için benzetilendir. Sevgilinin güzelliği tekkeye benzetilir. Sen o güzellik şahsın ki güzellik tekkende güneş, sırma sadef tacıyla kalenderdir:

Sen ol şâh-ı melâhatsin ki mihrün hânkâhında
Güneş sırma sadef tâciyle çarh urur kalenderdür Emrî, Gazel 157/2

Tekke sözcüğünü içeren beyitlerde eleştiri

Klasik Türk Şiiri geleneğinde rind-zahid çatışmasının mekânsal yönünü meyhane-dinî kurumlar karşılaşması oluşturur. Osmanlı devletinde Duraklama Dönemi'nden itibaren etkisi hissedilen (1606-1699) değişim süreci şiirdeki eleştirel üslubun varlığını güçlendirir. Nâîlî'de buna dair birçok örnek bulunmaktadır.

Tekke odaklı zamaneden şikâyet vurgulu örneklerde devlet kurumlarındaki çözülmeye de atıfta bulunulur.

Nâîlî bir beytinde sema ve ney gibi tasavvuf musikisine ait kavramları sorgular:

Ne anladun bu semâ' u bu nâydan sûfî
Bu tekyede sana hîç vecd ü hâl gelmedi mi Nâ'îlî Kadîm, Gazel 360/4

Nâîlî bir başka beytinde ikiyüzlülük gözyaşından tekkelerin yıkıldığına dikkat çeker. Rindlerin mutluluk devletinde riya suyunun gözyaşından hankah yıkıldı, meyhane gittikçe mamur oldu:

Sirişk-âb-ı riyâdan devlet-i şâdî-i rindânda
Yıkıldı hankâh mey-hâne ma'mûr oldu gitdükçe Nâ'îlî Kadîm, Gazel 320/4

Nâ'îlî, rind ve zahidliği reddeder. Ne zahid ne de rindiz. Bize ne meyhane ne hankah lazımdır:

Ne rind-i bâde-keşüz Nâ'îlî ne zâhid-i hüşk
Bize ne meykede ne hânkâh lâzımdur Nâ'îlî Kadîm, Gazel 360/4

Kılıç (2013: 57) zikir esasına dayanan tekke musikisinin aslen tabii olduğunu merasim usullerinin özü zaman zaman geriye ittiğini belirtir. Tekke merasimleri bu yönüyle hicvedilir. 17. yy. şairi Küfrî-i Bahâyî'nin tekke eleştirisi bu minvaldedir:

Âlem içre bir nefes ehl-i dile râhat mı var
Yâ huzûr ile nihânî sohbeta fırsat mı var
Bir sakîl-i bî-nevâ harsız meğer sohbet mi var
Def ü nây ü dünbeleksiz şimdi cem'iyet mi var
Hâsılı ehl-i dile cevr-i felek eksük degül
Kanda varsan bir dede bir dünbelek eksük degül

18. yy. şairi Nâbî de asrının şeyhlerini eleştirir:

Asrda zındık-sîmâ şeyhler
Müstecâbü'l-da'vâlıkla lâf atar
Gaybden mansıb virüp tâliblere
Aldayup halkı velâyetler satar

Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemiyle birlikte Tarikatler devri, tasavvuf zevki ve heyecanını kitlelere yaymak ve İslam'ı tebliğ etmek gibi müsbet roller oynamanın yanı sıra, şekil

ve merasimi hakim kılmak suretiyle İslam'ın hoşlanmadığı bir sürecin de başlamasına yol açtılar ve giderek tasavvuf tefekkürünün duraklamasına zemin hazırladılar (Güzel,1992, s.87).

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar tarikatları denetleyen ve tekkelerin idari işleriyle uğraşan bir kurum bulunmuyordu. Teşkilâtlanmalarında belli ölçüde bağımsızlığa sahip olan tekkeler, XIX. yüzyılın ortalarına doğru bürokraside gelişen merkeziyetçi harekete paralel olarak devlet denetimine alınmaya başlanmıştır. Tekkeleri denetim altına almak için bilinen ilk çalışmalar III. Selim zamanında yapılmıştır. İstanbul'daki bazı tekke şeyhlerinin İstanbul kadılığına yaptığı şikâyet üzerine, sapkın inanışlara sahip olan tarikat mensuplarının durumlarının teftiş edilerek devlete bildirilmesi ve bu tür inanışlara sahip kimselere tekke açtırılmaması için bazı şeyhler görevlendirilmiştir. Tekkelerde bürokratik değişim sürecinde etkin olan üç karar şunlardır: 1812'de tekke vakıflarının Evkaf-ı Hümayun'a bağlanması, 1826'da Yeniçerilerle birlikte Bektaşilik tarikatının yasaklanması, 1866'da Meclis-i Meşayih'in kurulmasıdır.

19. yy.'da tekke eleştirisini keskin hatlarla yansıtan örneklerle karşılaşmak mümkündür. Hamâmîzâde İhsan bir beytinde kendi hâlet-i ruhiyesini öne çıkararak zamane tekkesini eleştirir. Kendi ruh hâlini ifade eden bu üslupta, Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan bireyi öne çıkaran duyuşun etkisi vardır. İhsan, ben ruh inlemesi ile ağlarken zamane tekkesinin huy u hayına uymam:

İhsân enîn-i rûh ile ben nâle-kâr iken

Uymam zamâne tekyesinin hûy u hâyına Hamâmîzâde İhsan, Gazel 122/5

İhsan bir başka beytinde dergâhı, şeyhten keramet beklemeyi eleştirir. Şeyhi cehaletle nitelendirir. Bir dergâhta inzivanın köşe tutanı olmakla cahil şeyhten keramet beklemenin anlamsızlığını vurgular:

Kûşe-gîr-i inzivâ olmakla bir dergâhda

Şeyh-i câhilden aman yâ Rab kerâmet bekleriz

Hamâmîzâde İhsan, Gazel 47/5

XX. yüzyıla doğru Eşref, daha belirgin bir üslupla tekke ve medreseleri eleştirir:

Şimdi pek çok tekyeler tenbel yatagıdur bütün

Medrese sâkinleri asker kaçagıdur bütün

...

Birbirin gûyâ yuvarlanmış da bulmuş Eşrefâ

Ehl-i mansıb tencere millet kapagıdur bütün

Sonuç

Bu çalışmada Klasik Türk Şiirinde tekke ve eşanlımlı kelimelerin kullanımını tespit edilmiştir. Kelimenin aşk, dil, gönül, uzlet, zillet, sine, gam, şiir, gülşen, bağ, dehr, fena, cihan, dükkân ve tecerrüdle birlikte tamlamalarda kullanıldığı belirlenmiştir.

Tekke sözcüğü sevgilinin saç, kaş, yanak, zekan, göz gibi güzellik unsurlarıyla bağdaştırılmıştır.

Saç kesmek, misafir etmek, misafire ikramda bulunmak, kurban kesmek, çerağ yakmak, kuşak bağlamak, tıraş olmak, nal kesmek, sema, zikir gibi tekke ritüelleri şiire yansımıştır.

Pehlivanlar tekkesi, okçular tekkesi gibi özel nitelikli mekânlara da şiirde yer verilmiştir. Abdal, kalender, şeyh tipi tekke sözcüğünü içeren beyitlerde tanımlanmıştır. Tasavvufun eğitim aşamaları ve anlayışı da tekkeyle birlikte işlenmiştir. Tasavvuf eğitiminin önemi bu beyitlerde vurgulanmıştır.

Zaman içerisinde asli işlevlerini kaybeden, kendisini güncelleyemeyen tekkelerde zamana ve şartlara bağlı olarak devlet eliyle birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Gerek değişen anlayışa, gerekse tekkelerin işleyişlerindeki aksaklıklara bağlı olarak tekkeler gözden düşmüş ve birtakım eleştirilerin odağı olmuştur. Şeyh ve derviş tipi, tekke ritüelleri hicvedilir hâle gelmiştir. Bunun bir yansıması olarak da tekkeler şiirde olumsuz yanlarıyla öne çıkmaya başlamışlardır.

Kaynakça / References

- Ak, C. (2001). *Bağdatlı Rûhî Divanı Karşılaştırmalı Metin I-II*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>
- Arslan, M. (2020). *Muhyî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78626,muhyi-divanipdf.pdf?0>
- Aslan, Ü. (2017). *Nehcî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55752,nehci-divanipdf.pdf?0>
- Atalay, A. ve Akbulut, A. K. (2013). Türk Spor Kültürünün Eşsiz Örneği: Okçular Tekkesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1 (18), 144-154 .
- Avşar, Z. (2017). *Revânî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>
- Aydemir, Y. (2009). Klasik Türk Şiirinde Değirmen. *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu* Bildirileri. kitabı içinde (s. 101-120). Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
- Aydemir, Y. (2018). *Ravzî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0>
- Aydemir, Y. (2018). *Ramazan Behiştî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0>
- Azamat, N. (2001). “Kalenderiyye”. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 24,253-256.
- Bal, H. (1999). Alevî-Bektâşî Ozanlara Göre Hacı Bektaş Veli (Sosyolojik Bir Çözümleme). *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri* kitabı içinde (s. 35-46). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Başpınar, F. (tarihsiz). *Beyânî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10598,beyani-apdf.pdf?0>
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî Dîvânı I-II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı
- Boz, E. (2017). *Hakîkî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55749,hakiki-divanipdf.pdf?0>
- Çeltik, H. (2012). Divan Şiirinde Ocak. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 63, 321-336.
- Dikmen, H. (1991). *Seyyid Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Erişen Yazıcı, G. (2017). *Kâmî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195832/kami-divani.html>
- Evliya Çelebi, (1999). Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya- Kayseri-Antakya- Şam- Urfa- Maraş- Sivas- Gazze- Sofya- Edirne*. 3. cilt, 1. Kitap. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1977): *Tasavvufî Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Güfta, H. (2001). *Erzurumlu Şair Hâzık*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Güzel, A. (1992). *Tekke ve Zaviyelerin İslâm Düşüncesindeki Yeri ve İlgası*. Ankara: Kemalist Atılım Birliği Yayını.
- Harmancı, M. E. (2017). *Süheylî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0>.
- Horata, O. (2019). *Esrâr Dede Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64058,esrar-dede-divanipdf.pdf?0>.
- İpekten, H. (2019). *Nâ'îlî-i Kadîm Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naili-i-kadim-divanipdf.pdf?0>
- İsen, M-Canım, R. (2019) *Hamâmî-zâde İhsân Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021).<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64194,hamamizade-ihsan-divanipdf.pdf?0>.
- Kaplan, Y. (2019). *Fevzî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021).<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67209,fevzi-divanipdf.pdf?0>
- Kara, M. (1980). *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. 2. Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kara, M. (2011). Tekke, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 40 (368-370).
- Karacan, T. (1981). *XVII. Yüzyıl Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kavruk, H. (tarihsiz). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021).<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasan-kavrukpdf.pdf?0>
- Kesik, B. (2018). *Cenâbî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasan-kavrukpdf.pdf?0>
- Kılıç, M. E. (2013). *Hayatın Satır Araları-Modern Zamanda Kendini Bulmak*. İstanbul: Sûfi Kitap.
- Kocaman, K. (2020). Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Özel Eğitim Yöntemleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(70), 1162-1171.
- Köksal, M. F. (2017). *Edirneli Nazmi Mecma 'u'n-Nezâ'ir*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021).<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0>
- Kurtoğlu, O. (2017). *Zâtî Dîvânı. (Gazeller Dışındaki Şiirler)*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021).<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56164,zati-divanipdf.pdf?0>
- Kurtoğlu, O. (2017). *Lebib Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0>
- Kurtoğlu, O. (2012). *Bosnalı Âsım Dîvânı*. (İnceleme-Tenkitli Metin). Ankara: Bizim Büro Yayınevi.

- Küçük, S. (tarihsiz). *Bâkî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0>
- Onay, A. T. (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Öngören, R. (2010). *Tasavvuf*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. (ET: 10.08.2021). http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/ilahiyat_ue/tasavvuf.pdf
- Özen, G. (2011). Bektâşilikte Olmazsa Olmaz Sembollerden Çerağ ve Yola Giren Can'ın Ziyetleri: Arakiye, Teslim Taşı ve Tığbent. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 60, 415-434.
- Saraç, M. A. Y. (tarihsiz). *Emrî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0>
- Taş, H. (2010). *Vusûlî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (ET: 10.08.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10660,vusuli-divanipdf.pdf?0>
- Tosun, N. (2004). Tasavvuf Kültüründe Tekke Yemekleri. *Tasavvuf İlimve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara . 5(12),123-135.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat.
- Türkmen, M, ve Demirhan, B. (2015).Osmanlı Güreş Tekkeleri ve Fonksiyonelliği. *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu Bildirileri içinde* (s. 162-173). Kırgızistan: Bişkek.
- Uludağ, S. (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Uludağ, S. (1994). *İslam Düşüncesinin Yapısı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ülkü, O. (2020). Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Anlatılan Tekke ve Zaviyeler ile Kurucu Şeyhleri. *Turkish Studies*, 15(7), 3237-3258. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies>
- Yavuz, K.-Yavuz, O. (2016). *Muhibbî Dîvânı I-II*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Yavuz, S. (2019). *Eskicumalı Hâmid Dîvânı. İnceleme-Metin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Yıldırım, A. (2007). “Düm Tek” Simgesi, Raks ve Düm-Tek’li Bir Gazel. *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*. 19,107-121